

КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК И ПЛОВДИВ

Преди години, когато изследвах румелийския период от историята на пловдивското следосвобожденско изграждане, в брой 134 на вестник „Марица“ от 1879 година съзрях едно малко, излизащо извън рамките на изследването ми, но вълнуващо антрефиле, отнасящо се до току-що пристигналия на българска земя 25-годишен чешки учен. Съдържанието на това антрефиле е следното:

„Г-н Константин Иречек, познатий всекому български историограф, минал през Лом-Паланка и отишъл за българската столица София.

Възхитен бях аз, пише из Лом един дописник на „Славянин“, като го слушах как чисто говори български, когато още не е живял между българи, освен що се е срещал в братската нам чехска земя с няколко нашенци.

В Лом уважаемият българолюбец стоял само няколко часове и в това време прегледал с най-голямо заинтересуване училищата, старата крепост и други знаменитости.“

Същият вестник „Марица“, но от 1881 година, ми поднесе друга впечатляваща информация, която разшири представата ми за нравствените измерения на личността на д-р К. Иречек:

„Освен пътуванието, което направи по Средна Гора и Родопите, той е обиколил околните: Царибродска, Трънска, Брезнишка, Радомирска, Кюстендилска, Изворска, Дупнишка и Самоковска.

Ни с един чужденец специалист българското правителство не е било тъй легко свързано както с него.

Цялата негова заплата е 9600 франка на годината, със задължение да не го товари правителството с политически и други тям подобни работи, освен с училищни, научни и книжовни. У нас има секретари – „специа-

БЪЛГАРСКИ ИЗДАНИЯ на Константин Иречек:

Българското княжество.

Превод Г. Бенев. Пловдив, Книгопечат. Янко С. Ковачев, 1878.

Пътувания по България.

Превод от чешки: Стоян Аргиров. София, „Наука и изкуство“, 1974.

Български дневник. Т. I-II.

София, Академ. изд. „М. Дринов“, 1995.

История на българите.

София, „Корени“, 1999.

листи“, които получават по-голяма заплата от Г-на Иречека. Освен това в контракта му се казва, че правителството може да го уволни всякога, стига да му извести за това 6 месеца по-напред; същото може да направи и той. Както виждат читателите, Д-р Иречек не е от ония специалисти от Княжеството и Румелия, които получават по 20-30 хиляди франка.“

От приведеното става напълно ясно, че д-р Константин Иречек не е имал нищо общо с надошлите след Берлинския конгрес в Княжество България и автономната област Източна Румелия от Запад и от Изток, и откъде ли не още разнокалибрени „ловци на щастие и чинове“.

През 1878 г., след Берлинския конгрес, той е поканен от двете правителства: на Княжество България – за главен секретар на Министерството на народното просвещение, и на Източна Румелия – за организатор и директор на библиотеката и музея в главния град на автономната област. Инициатори на тези покани са неговите български приятели отпреди Освобождението – бъдещите български държавници д-р Константин Стоилов и Григор Д. Начович. По съветите на своя баща и на чичо си 25-годишният учен приема поканата на правителството в княжеството. С указ от 2 ноември 1879 г. на княз Александър I Батенберг Константин Иречек е назначен за главен секретар на Министерството на народното просвещение. Периодичният печат и в княжеството, и в автономната област съобщава с радост за неговото пристигане. На попрището на българската просвета, наука и култура Иречек работи пет години като главен секретар на Министерството на народното просвещение (1879–1881), министър на народното просвещение (1881–1882), председател на Учебния съвет при Министерството на народното просвещение (1883), директор на Народната библиотека и музей в столицата София (1884). Обикаля неуморно всички краища на княжеството и автономната област и пише блестящи пътеписни очерци за миналото и тогавашното настояще на българските земи. Публикува в най-авторитетните чешки, български, австрийски и др. списания своите научни трудове, пътеписи и статии. Работи за създаването на Държавната печатница и върху идеята за създаване на български университет в София. Преподава българска история в Софийската държавна мъжка гимназия.

Цитираните по-горе от старите вестници съобщения относно пристигането на Константин Иречек в България и неговите първи научни пътешествия по българските земи предизвикаха у мен любопитство и желание непременно да намеря отговорите на следните два въпроса:

1. Кога и какво е писал най-напред пловдивският периодичен печат след Освобождението за младия автор на преведената на няколко езика *История на българите*¹?

¹ През съдбовната 1876 г. издава *История на българите* на чешки и немски език, която през 1877-1878 г. бива два пъти превеждана и издавана на руски език. Тази книга на д-р Константин Иречек е първото цялостно научно изложение на българската исто-

2. Кога за първи път д-р Иречек е посетил главния град на Източна Румелия и какво са писали за това негово посещение пловдивските вестници?

Първият пловдивски следосвобожденски вестник е „Марица“ на Христо Г. Данов. Неговото издаване започва на 25 юли (ст. ст.) 1878 година. Пръв главен редактор на вестника е Григор Начович – високо интелигентният бъдещ български държавник, който много добре се е познавал с младия Иречек още от времето на своето пребиваване в чужбина преди Освобождението. До края на 1878 г. „Марица“ остава единственият издаван в града ни вестник.

Двадесет дни след старта на този исторически вестник в неговия брой № 6 от 15 август 1878 година са поместени два материала – съобщения, отнасящи се до второто издание на руски език на книгата *История на българите* от Константин Иречек. Първото кратко съобщение с едро изписано заглавие *Българска История* се намира на стр. 3 – с него започва рубриката „Последни новини“. Тези две съобщения са първите публикации в пловдивския следосвобожденски периодичен печат, в които се споменава името на младия учен историк с европейска известност. Предлагам тези озарени от възторг и любов, преминали през 127 години, малки по обем, но големи по съдържание съобщения на вашето внимание:

„С голямо удоволствие прочетохме в Одеский вестник едно известие, което съобщава че е излязъл от печат един втори руски превод на Българската история от младият Чехски историк Д-р К. I. Иречек. Този превод, направен от Г-на Ф. Х. Брауна и Г-на В. Н. Палаузова, може да се каже че е едно второ издание, значително допълнено, на тази Българска История; защото Г-н Иречек е изпроводил на Г. Г. Брауна и Палаузова много нови негови издирвания, които са поместили в това издание; много места има съвсем преработени. Ние препоръчваме на нашите съотечественици, които проумяват руски, този неоценим труд на Г-на Иречека.“

„По повод на издаването на замечателната Българска История, Одеските Българи проводиха на нейният съчинител, Г-на Константина Иречека един прекрасен благодарителен адрес, артистически изработен и с един живописен емблем отначало. Като на професор в Пражкия Университет Одеските Българи изпроводили този адрес на Г-на Иречека чрез Ректорът на Пражкия университет, който тогочас отишел официално, накичен с ректорските си знакове, в домът на младият професор и му поднесъл българската адреса върху една копринена възглавничка. Тъй ли е обичайт в Пражкия Университет, ние това не знаем. Във всеки случай обаче съчинителят на Българската История заслужава една

рия от древността до 1875 г. При написването ѝ авторът е бил насърчаван и подпомаган от българи и преди всичко от проф. Марин Дринов. С този труд Иречек е хабилитиран за доцент в Пражкия университет.

подобна чест от страна на Пражкiят Ректор, защото това съчинение прави чест не само на съчинителят, но и на цялото учителско тяло на което той е член като университетски професор. Ние ще прибавим че авторът на Българската История е още едно младо момче, което едвам ще има 25 години на възраст, той е племянник на славният Чехски писател Шафарика, който пръв е правил издирвания върху старините на цялата Славянска фамилия; той е син на бившият австрийски министър на просвещението Г-н Иречек, Чехски писател. Освен тази История Г-н К. Иречек често пише в пражските вестници за всичко що става в България – върху научното, литературното или политическото поле, ние сме нему обязани за съчувствията които Чехите имат към българският народ.“

Много скоро след публикуването на тези съобщения, в периода от 25 август до 22 септември 1878 година, в 9 последователни свои броя (от 9-и до 17-и включително) вестник „Марица“ печата своя пръв подлистник със заглавие *Българското Княжество*. Автор на този труд, написан непосредствено след сключването на Санстефанския договор, е Константин Иречек. На чешки език той е бил поместен в пражкото списание „Освета“. Преводът на български е направен от Георги Бенев. Тази голяма статия на К. Иречек в края на 1878 г. излиза като отделен отпечатък – малка книжка със същото заглавие: *Българското Княжество*. За спомен от този подлистник съм преписал следния откъс:

„Вестникаринът Христо Ботев, който издаваше в Букурещ „Знаме“, събра една чета и в първите дни на юний предприе да нападне от Влашко в България, което нападение по своя оригинален начин възбуди всеобщо удивление. Четници като прости пътници встъпиха от Гюргево на параходът „Радецки“, който беше от Австрийското пароплавно дружество и пътуваше нагоре по Дунавът. На всякоя Влашка станция Българските пътници се умножаваха. Не далеч от селото Козлодуй, което се намерва на българският бряг, между Лом паланка и Оряхово, ненадейно тръба за-свири, мнимите търговци, ученици и селяни вътре в ладията си облякоха униформи, извадиха пушки и сабли, и тъй на кувертата се разпръснаха около 200 войнишки организирани доброволци! Принудиха капитанинът да спре на българският бряг. Четата там излезе и с развяно знаме тръгна навътре в България, но след няколко дни постигна я същата съдба, която преди 8 години претърпя Хаджи Димитровото преминуване. Подир много боеве, там негде при Враца подлегна на турската преголяма сила; башибозуците занесоха на байонетите си няколко глави даже в София.“

А сега да тръгнем към отговора на втория въпрос: кога за първи път д-р Константин Иречек е посетил главния град на Източна Румелия – Пловдив, и какво са писали за първото му посещение тогавашните пловдивски вестници?

Със своя брой 118 от 8 септември 1880 година „Народний гласъ“ на Драган Манчов преди всички други пловдивски вестници информира за първото идване на Константин Иречек в Пловдив със следното съобщение:

„В петък (5 септември – ст. ст.) вечерта се даде в хотел „България“ угощение в чест на г-на Иречека. Военната музика свиреше чехски, български и други славянски маршове през всичкото време на угощението на което присъствуваха и четиресе лица, между които членовете на Постоянният Комитет и четирима директори – на общите сгради, на просвещението, на финанците и на правосъдието.“

На следващия ден, 9 септември (ст. ст.) 1880 година, вестник „Марица“, бр. 216, с едно значително по-голямо съобщение ще допълни и уточни написаното от „Народний гласъ“ със следните факти:

„... Г-н Ив. Евст. Гешев, председателят на Постоянният Комитет ни здравица за младия и симпатичен историк, който отговори с друга здравица за успех и бъдеща слава на Българският народ. Други две здравици се пиха, едната от Г-на П. Иванова за Чехският народ и другата от Г-на Тилева – за Руският. Всичките тези здравици се посрещнаха с възхитително „ура“, „да живее“ и „слава“. Военната музика през цялата вечер не преставаше да свири разни напеви, от които повечето бяха чешки. Гостето се разотидоха по сред ноц, носещи в себе си приятни възпоминания.“

Тук е мястото да се отбележи, че диригент на военната музика, която е свирила без прекъсване по време на угощението, дадено в чест на Константин Иречек, е неговият сънародник Франц Швестка² – главен учител на военните музикални състави в Източна Румелия, забележителен композитор и диригент, първият от редицата на големите чешки музиканти, които отдават своите творчески сили и знания за развитието на българската национална музика в периода от Освобождението до Първата световна война.

Споменатите броеве на вестниците „Народний гласъ“ и „Марица“ уведомили читателите си, че от Пловдив д-р Иречек е заминал за Стара Загора.

Тук трябва да се отбележи, че по време на описаното първо гостуване на Иречек в Пловдив поетът Иван Вазов все още не е бил пристигнал в Града на тепетата. В Пловдив той се установява месец по-късно – през октомври 1880 година.

² Франц Швестка е автор на симфоничната поема *Преход през Балкана*, на много валсове, полки и маршове, най-известен от които е бил *Богориди марш*. За композираната от него *Българска китка* е награден от правителството на Източна Румелия – той е носител на първата по време българска награда за музика. Имал мечта и вдъхновение да напише първата българска опера, но смъртта не му позволила. Починал в Пловдив в началото на 1883 г. – Б. а.

Две години след това първо забележително гостуване на Константин Иречек в Пловдив, през 1882 година, вестник „Марица“ започва да печата в подлистник със заглавие *Из Източна Румелия „прекрасните пътнически очерки на всеизвестният български историограф Г. К. Иречек, сега министър на Народното просвещение в Княжеството. Ний считаме за излишно да обръщаме вниманието на читателите си върху тези във висша степен интересни и твърде важни и всестранни бележки, които прави на всяка стъпка по пътя си пътешественикът, чието име вече е толкова добре познато в българската книжнина“*. Това е цитат от редакционната бележка на вестника, поместена в неговия брой 390, в който започва публикуването на споменатите пътни впечатления на Константин Иречек. Тези пътеписни бележки се появяват на страниците на вестник „Марица“, след като са били печатани на чешки език в пражкото списание „Освета“. Преводът им на български език е направен от 23-годишния тогава Александър Теодоров-Балан, бъдещия български професор и академик. Подлистникът *Из Източна Румелия* е отпечатан (с прекъсвания) в 40 броя на вестника, като се започне, както споменах, от бр. 390, излязъл на 28 май 1882 година, и се завърши с бр. 501 от 28 юни 1883 година.

Впечатленията от това свое първо посещение в Пловдив Иречек подробно описва в края на първия очерк, озаглавен *Траянови врата*, и изцяло във втория и третия – със заглавия съответно *Пловдив* и *Основание и устройство на самоуправната Източно-Румелийска област* от споменатия подлистник.

„Влизам в „Hôtel Bulgaria“ и се настанявам в една стаичка, която в сравнение с ханищата и нощувките по селата беше същи палат. Че приятелите ме познаха при светлината на месецът още преди да стигна до гостилницата, и че още първия вечер аз налетях „in medias res“³, долагам го за пълнота на своята история.“

Това се случило на 3 септември (ст. ст.) 1880 година вечерта. Вторият очерк от подлистника със заглавие *Пловдив* започва с изречението *В Пловдив престоях четири деня*. Следователно първото посещение на д-р Константин Иречек в Пловдив е обхванало 4, 5, 6 и 7 септември. По-нататък авторът добавя:

„Исках да прекарам в Пловдив кратко време и напълно incognito, ала моят умисъл не се сбъдна... Аз исках да видя хората, ала и хората искаха да видят мене. Ненадейно, в простото свое пътнишко облекло, стъкмено за дъжд и слънце, аз се озовах посред фракове, черни сюртуци и бели вратовръзки на бляскав банкет.“

Това е банкетът, за който бяха писали вестниците „Народний гласъ“ и „Марица“ в броевете си съответно от 8 и 9 септември 1880 година.

Много, много пъти съм препрочитал един малък пасаж от описанието, което Константин Иречек е направил на тогавашния Пловдив, и не мога да избягам от желанието си да го споделя и с вас.

³ In medias res – в центъра на събитията.

„Най-добрият пункт за ориентация се намира върху каменистий хълм Сахат-тепе при турската часовна кула; колкото и пристъпът да е труден, без уредени тротоари, все в известни дни навечер когато тука свири военната музика, пловдивският beau monde седи около малкото кафене на лавици при лимонада, кафе и други пития, па се любува на очарователний изглед, който се отваря на всички страни – дори до мъгливий кръгзор.“

В този кратък откъс от посветения на Пловдив пътеписен очерк от д-р Константин Иречек за първи път след петвековното иго е синтезирано орфическото пробуждане на хилядолетния град, започнало точно от хълма, който още през най-отдалечените тракийски времена се е наричал Орфеев хълм. Щеше ли да бъде най-добрият пункт за ориентация голият, каменист и труднодостъпен хълм, ако върху него не се издигаше една часовникова кула, символизираща времето; ако от върха му една духова музика не изпълваше щедро с веселие и радост пространствата на града и ако на него не се изкачваше жадният за красота пловдивски хубав свят – *бо монд*? Едва ли...

Това забелязано от Константин Иречек през 1880 година и описано най-напред от него орфическо възкресение бе последвано от едно реално и на друго място несрещано съзидание с орфическа същност в подножията, по склоновете и върху самия хълм на времето – Орфеевия хълм.

Обектите на това съзидание са театрите „Люксембург“ и „Шести август“, Пловдивският градски театър, модерният кинотеатър „Екзелсиор“ – „Христо Ботев“, на който днешният Пловдив завинаги казва сбогом; домът на дружеството „Тракийски юнак“, в който сега се помещава пловдивското студио на Българската национална телевизия; домът на Пловдивското певческо дружество; Домът на изкуствата и печата, чието изграждане бе иницирано от големия приятел на България, чешкият журналист Владимир Сис – изявен демократ и хуманист, главен редактор на един от най-популярните чешки вестници преди Втората световна война – „Народни листи“ (някогашният Дом на изкуствата и печата е днешното Радио Пловдив); павилионът на Пловдивското скаутско дружество; Клубът на културните дейци и незабравимият бюфет, в който възроденият Пловдив бе посрещал такива европейци като французите Леон Ламуш и Едуар Ерио... и от който сега са останали само фотографски картички.

Това невероятно орфическо съзидание едва ли щеше да бъде възможно, ако Пловдив не притежаваше оня хубав свят – *бо монд*, който през 1880 година откри със своето сърце големият приятел на България д-р Константин Иречек.

В третата част от пътеписите, отнасяща се до автономната област Източна Румелия, д-р Иречек е написал:

„Много шум вдига по някога из вестниците идеята за съединение на Румелия с България. Тая идея, с отхожданието на руските войски, не е престанала, тя съществува и до днешний ден. Както на Запад, така

и тука под Балкана общото мнение е, че тази работа ще си дойде някога на ред по начин досущ естествен.“

Истинският историк има дарба и на пророк!

Пред 1884 година д-р К. Иречек бива избран за професор по история на славянските народи в Пражкия университет. През това време неговата длъжност в Княжество България е директор на Народната библиотека и музея в столицата София.

На проведеното на 8 август същата година главно събрание на Българското книжовно дружество той е избран за негов редовен (действителен) член. В специално решение, взето от това събрание, е записан и следният текст:

„Пред вид заслугите на Д-р К. Иречека, както към народа ни въобще, така и към Дружеството частно, събранието реши да му се поднесе благодарителен адрес, преди да остави нашата страна и да замине за своето отечество.“

Вестник „Марица“ от 28 август 1884 година поднася на вниманието на читателите си следното кратко съобщение:

„Учим се, че Д-р Константин Иречек е тръгнал за в Прага, където както се знае, той е избран за професор в чехския университет. Като знаем, че многобройните добри приятели и познайници на Г. Д-р Константин Иречека ще се интересуват да знаят адреса му, ний узнахме положително, че той е:

*Dr Const. Jireček, professeur à universite
Prague (Autriche), Černa Ulice, № 6.“*

Този текст точно дефинира измеренията на приятелските чувства към д-р Константин Иречек. В тези измерения не е имало място единствено за тарикатите от нравствената група на Бай Ганьо, което бе доказано по неоспорим начин от писателя Алеко Константинов.

Благородното дело на Константин Иречек, посветено на свободното европейско развитие на България, е една непреходна и драгоценна стойност от вчера за днес и утре на отношенията между българския и чешкия народ.

Петко З. Петков

Подлистникъ
БЪЛГАРСКОТО КНЯЖЕСТВО.
от
Д-р Константин Иречек

... Васил Левский, дякон от Карлово до Балкана и Панайотов (на Панайот Хитов – б. а. П. П.) другар бил много добре наредил организацията на тайните комитети, особено в Софийско, в средния Балкан и в Средня гора. Хиляди хора имаха споразумение с него; в много села селяните ноше когато месецът грееше правяха военни упражнения. Турците знаеха за Левский, но той всегда сполучваше да избегне като се преобличаше твърде различно, като поп, френец, турчин или като селянин. Но в 1873 год. неговата деятелност се издаде по причина на невниманието на един негов другар и по предателството на един поп който искал да усвои събраните заради възстанието пари. Левский тогаз бил облечен в турски дрехи и се намирал в едно село, когато го нападнали; той юнашки се бранил но бил уловен с мнозина други. Той претърпя всякакви мъки без да издаде никого, но другите затворени разказаха за разширеността на комитетите таквиз големи подробности, щото турците твърде много се уплашиха. Левский с другаря си без забава бидоха наказани със смърт в София; другите около 60 затворници испратиха се на заточение в Мала Азия. Тази случка уплаши Българите и комитетите се разпръснаха, макар не всичките.

в. „Марица“, бр. 12, с. 5, кол. 1 и 2
5 Септемврий 1878 г.